

СИМВОЛИ РОСЛИННОСТІ У СУЧАСНИХ АНТРОПОНІМНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Порушено проблему походження прізвищ села Угрів Городоцького району Львівської області, семантика твірних основ яких пов'язана із назвами рослинності, а також описано словотвірний спосіб антропонімів цього типу.

Ключові слова: власна назва, ономастика, антропоніміка, антропонім, прізвище, прізвисько, ім'я, апелятив, семантика, твірна основа, словотвірний формант.

I.B. Hanas – NUFWT of Ukraine

Symbol of the plants in modern antroponimics researches

At this article is violated the problem of origin of the surname of the Ugry village (Gorodok region to the district of the Lvov region), semantics of generatrices basis of which is related to the names of plants.

Keywords: own name, onomastics, antroponimics, antroponim, surname, name, word-formation, generatrices basis, word-formation formant.

Дерево є предметом дослідження не тільки природничих, але й гуманітарних наук, залишило дерево як символ свій слід і в антропоніміці, підтвердженням є українські прізвища, семантику твірних основ яких пов'язуємо із назвами рослинності.

Людина як суспільне створіння немислима в колективі без певної персональної назви. У первісних і пізніших примітивних етнічних групах їй вистачало тільки одного власного імені, однак з розвитком людства у напрямку до цивілізації і складних суспільно-економічних формацій цього стало замало. З'являються ще різні додаткові ідентифікаційні засоби – назви по батькові (чи інших членів родини), прізвиська, прізвища та ін., які згодом у різних народів, у різні часи відповідно формуються в організовану систему і потрапляють у сферу державної адміністративно-юридичної нормалізації.

Типи особових назв виникають у мові кожного народу в різні періоди, серед різних соціальних груп, з різних причин і творяться за допомогою найрізноманітніших мовних засобів [1, с. 10]. Генетично пов'язані з апелятивною лексикою, вони так або інакше віддзеркалюють різні гарні й умови життя народу – навколишній світ, повсякденну працю, побут, суспільно-політичний і економічний лад, матеріальну і духовну культуру, взаємозв'язки з іншими народами, психічний склад, світогляд, отже, майже всі головні риси його етнічної індивідуальності.

Вивченням власних назв, зокрема українських прізвищ, займається спеціальна лінгвістична дисципліна – ономастика. Ономастика (від гр. *onomastike* – майстерність давати імена) – 1) розділ мовознавства, який вивчає будь-які власні імена, історію їх виникнення, розвитку і функціонування; 2) сукупність (система) всіх власних імен, як особливий предмет мовознавчого дослідження [2, с. 168].

Предметом нашого дослідження є антропоніми, що входять до сфери антропонімії. Антропоніміка – це розділ лексикології (ономастики), який вивчає власні імена людей, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування [3, с. 18].

Об'єктом цього дослідження є прізвища села Угрів Городоцького району Львівської області.

Джерельною базою послужили списки жителів села Угрів, що знаходяться в Угрівській сільській раді, а також матеріали Йосифінської та Францисканської метрик, які зберігаються у Львівському обласному історичному архіві.

Питання походження українських прізвищ у сучасній мовознавчій науці складне і не має єдиного вирішення. Щоб конкретно вказати на лексичні джерела, з яких черпалися українські прізвища і прізвиська, необхідно здійснити класифікацію їхніх твірних основ.

Ю. Редько стверджував, що матеріалом для творення українських прізвищ були чотири основні джерела: а) імена; б) назви місця проживання чи походження; в) назви постійного заняття (професії); г) індивідуальні ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) першого носія прізвища. Могли бути й інші джерела творення прізвищ (іноді спочатку прізвиськ), та вони відіграли значно меншу роль у процесі творення особових назв [4, с. 34].

Проблему способів ідентифікації особи досліджено і в працях М. Худаша [5, с. 112], де на багатому фактичному матеріалі скласифіковано іменування з огляду "на основи історико-етнографічного (соціального), а з мовного боку (в перехрещенні) – лексико-семантичного (а не структуралістичного) порядку". Зважаючи на словесні засоби, уживані для ідентифікації особи, автор виділяє три типи іменувань: 1) власне антропонімні; 2) апелятивні; 3) мішані або антропонімно-апелятивні. Прізвища типу Дуб, Бук, Береза, Верба, Явір, Груша, Вишня та ін. дослідник зараховує до власне антропонімних назв, оскільки ці назви походять від власних імен-прізвиськ, первісно взятих переважно з певним забобонно-містичним спрямуванням з різних шарів апелятивної лексики.

Традиційний спосіб групування імен за кількістю компонентів з урахуванням лексико-семантичного характеру твірних основ застосовано й у монографії Р. Керсти [6], у дослідженні М. Сенів, яка дотримується принципів класифікації способів та засобів, запропонованої М. Худашем [7], у монографії В. Шульовської, яка, досліджуючи антропонімію Галицької та Львівської земель XVст., окремо виділяє способи ідентифікації шляхти та простолюду з огляду на їхню кількісну компонентність та лексико-семантичний характер [8]. Г. Бучко класифікує антропонімійний матеріал Бойківщини залежно від лексико-семантичного та історико-функціонального характеру твірної основи, виділяючи найчисленнішу групу ідентифікаційних засобів – питомо слов'янські і церковно-християнські імена. Відапелятивні слов'янські імена автор аналізує поряд із прізвищами пізнішого походження і зараховує їх до категорії *nomina personalia* та *impersonalia*, поділяючи на певні лексико-семантичні розряди. Окремо виділено групу відапелятивних означень особи [9, с. 6-8]. С. Панцьо у монографії "Антропонімія давньої Лемківщини", зважаючи на функціональні особливості родових найменувань, які використовують лемки, всі основи прізвищ ділить на дві групи: основи іменні та основи відапелятивні. Опис семантики твірних основ здійснено способом членування матеріалу на лексико-семантичні розряди у межах категорій *nomina personalia* та *impersonalia*. Подаючи лексико-семантичну класифікацію твірних ос-

нов, автор виходить із їхнього первинного прямого значення [10]. Назви дикоростучих дерев, кущів типу Граб, Дуб, Липа, Лозик, Явір авторка відносить до відапелятивних основ, які не позначають особи.

З огляду на те, що класифікаційна схема повинна передусім відображати онімну суть класифікованого матеріалу, а не тільки лексико-семантичну, бо вона призначена для класифікації антропонімів, а не апелятивів, М. Демчук пропонує свій підхід до розв'язання проблеми, що полягає у виділенні імен та імен-прізвищ із прозорою онімною семантикою та з сумнівною або втраченою. Імена з номенклатури рослинного і тваринного світу, різних побутових предметів, страв і продуктів харчування, органів і частин людського тіла, одягу та ін. стоять поза цими групами, оскільки про первісні містичні мотиви їхньої номінації можна тільки здогадуватися [11]. На користь онімного, а не апелятивного характеру свідчить синхронна і діахронна поширеність чи повторюваність зазначених антропонімів і похідних від них на великому ареалі української та інших слов'янських і неслов'янських антропонімійних систем.

Із 333 прізвищ села Угрів до антропонімів прізвищового типу, твірні основи яких походять від назв рослинного світу, зараховуємо такі: Арцишевський, Береза, Бурбіль, Бурбун, Бурбура, Гдулька, Горошко, Калинчук, Кульбаба, Смілка, Хміль, Швари, Шмирко. Незаперечним є той факт, що спочатку вони були прізвищами, оскільки твірні апелятиви первісно могли позначати людину, хоч тільки метафорично. Проте встановити метафоричне значення кожної з таких основ не завжди вдається. Наприклад, Дубом могли прозвати людину і за її кремезність, і за її тупість та ін. Прізвище Арцишевський ймовірно походить від прізвища Арцишевський, яке утворилося від апелятива артишок шляхом додавання словотворчого форманта -ев-ськ (ий) до твірної основи артиш-.

Схематично спосіб творення антропонімів цього типу можна відобразити так:

Назви городніх культур та їхніх частин:

Арцишевський < Арцишевський < Арциш-ев-ськ (ий) < артиш[ок] "багаторічна рослина з їстівними м'ясистими квітковими головками і великим пірчастим листям" (СУМ, I, 63).

Бурбіль < Бурбіль < Бурб-іль < 1) бурб[а] "круглі шишки на рослині; картопля"; 2) бурб[уль] "пуголовки"; 3) бурб[оніти] "бурхливо текти, шуміти" (ЕСУМ, I, 298); 4) с. Бурбине (Полт. обл.).

Бурбун < Бурбун < Бурб-ун < бурб[а] (див. попер.).

Бурбура < Бурбура < Бурб-ура < бурб[а] (див. попер.).

Горошко < Горошко < 1) горох "польова і городня трав'яниста рослина родини бобових з круглим насінням (горошинами); 2) горошок "зменш. до горох" (Фар.; 172).

Хміль < Хміль < хміль "однорічна або багаторічна витка рослина родини шовковицевих, деякі види якої використовують у пивоварінні" (СУМ, XI, 97).

Назви трав, квітів:

Кульбаба < Кульбаба < кульбаба "трав'яниста рослина родини складноцвітих" (СУМ, IV, 382).

Смілка < Смілка < смілка "трав'яниста рослина родини гвоздикових з яскраво-червоними квітками і з клейким угорі стеблом" (СУМ, IX, 407).

Швари < Швари < швар "осока – багаторічна болотна трава родини осокових з довгими гострими листками" (НТСУМ, III, 799).

Шмирко < Шмирко < Шмир-к-о < шмир "рослина *Bromus arvensis*" (Гр., IV, 506).

Назви дерев:

Береза < Береза < береза "лісове білокоре дерево з тоненьким гіллям і серцевидним листям" (НТСУМ, I, 93).

Гдулька < Гдулька < Гдуль-к-а < гдул[я] "сорт довгастих груш" (ЕСУМ, I, 487).

Калинчук < Калинчук < Калин-чук < 1) калина "кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди" (НТСУМ, I, 805); 2) Калина (Вл. ім.; 150).

Основним критерієм виділення цієї групи прізвищ є те, що особові назви у часи ще неунормованої ідентифікації особи, уживаючись поряд з власними іменами, давали іменованим ними особам ще ніби якусь пряму характеристику за тими чи іншими ознаками, які вказані у наведеній схемі. З цього погляду ці особові назви ніби виконували роль апелятивів. З іншого ж боку, ці назви не позбавлені певних експресивних відтінків, а окремі з них виступають тільки як специфічні ідентифікаційні утворення. А ці властивості говорять про іменування уже як про антропоніми, а не звичайні апелятиви.

Умовні скорочення:

- Вл. ім. – Скрипник А.Г., Дзятківська Н.П. Власні імені людей. Словник-довідник. – К.: Наука, 1986.
- Гр. – Словарь української мови/ За ред. Б. Грінченка: У 4 т. – К.: Наука, 1907-1909.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови/ За ред. О.С. Мельничука: У 7 т. – К.: Наука, 1982-1989, т. 1-4.
- НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. – К.: Наука, 2003.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наука, 1970-1980.
- Фар. – Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником) – Львів, 2001.

Література

1. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наука, 1977. – С. 10.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Наука, 1985. – С. 168.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Наука, 1985. – С. 18.
4. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Наука, 1969. – С. 33-34.
5. Худаш М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV – XVIII ст.// З історії української лексикології. – К.: Наука, 1980. – С. 96-160.
6. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наука, 1984.
7. Сенів М. Основні способи і засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV-XVIII ст. З історії української лексикології. – К.: Наука, 1980. – С. 160-200.
8. Szulowska Wanda. Imennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej. – Warszawa, 1992.
9. Бучко Г.Є. Прізвища Бойківщини і язичництво східних слов'ян// Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. – К.: Наука, 1992. – С. 183-186.
10. Панцьо С.Є. Антропонімія давньої Лемківщини. – Тернопіль, 1995. – 364 с.
11. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XV ст. – К.: Наука, 1988. – 238 с.